

ZAVIČAJ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 51
Godina XXVI
Maj, 2021.
[str. 139-144]

© Monos 2021

Jedan zapis uz Sedmi
april

Mahmut Đulić

NAPOMENA REDAKCIJE: U Drugom svjetskom ratu stradalo je blizu hiljadu Gračanlija, kako vojnika, tako i civila. Mnogima od njih ni za grob se ne zna. U režimu i društveno-političkom sistemu koji se poslije rata izgrađivao, mnoge od tih žrtava i stradalnika bili su prešućeni – u prvom redu oni koji život izgubiše izvan konteksta iskazanog ideološkim kategorijama “palih boraca NOR-a” i “žrtava fašističkog terora”. Tek u novijem vremenu, poslije više od pola stoljeća, istraživačkim naporima “Gračaničkog glasnika” i njegovih saradnika osvijetljene su razmjere stradanja i popisana imena većine žrtava (ukupno 951 osoba), koji su živote izgubili na različitim stranama i u različitim okolnostima. Odgovarajući na civilizacijsku potrebu, naš časopis je time oživio sjećanje i na te ljude. Međutim, pišući o žrtvama rata tek uzgred smo se doticali sudbine njihovih porodica i srodnika. Mnogi od ovih nikada ne saznadoše za okolnosti stradanja svojih najbližih, osobito onih koji u završnici rata “odstupiše” i nikad se ne vratiše. Bilo im je uskraćeno ljudsko pravo na sjećanje i dostojnu počast, ali u teškim, surovim i sumornim poslijeratnim godinama uskraćeni su bili i za mnogo drugoga. Brojne takve porodice živjele su na ivici egzistencije, bez ikakvih primanja i pomoći, pod udarom i paskom režima koji ih je smatrao neprijateljskim elementom... Njihovu ljudsku dramu tek bi trebalo istražiti, opisati i osvijetliti, iako je najveći broj njih, nažalost, već otišao s ovoga svijeta, odnijevši sa sobom neprežaljenu bol za stradalima i nikad ugaslu nadu u njihov povratak. Ipak, u prilici smo u ovome broju Glasnika objaviti svjedočanstvo o jednoj takvoj porodici. Mahmut Đulić iz Gračanice izgubio je oca, koji je, prinudno mobilisan dan uoči ulaska partizana u Gračanicu, 7. aprila, zauvijek napustio svoju kuću i svoj rodni grad. Tog 7. aprila, za porodicu nestalog Hazima Đulića, nastali su teški dani... O svemu tome, danas, čitav jedan prosječan ljudski vijek kasnije, potaknut savremenim obilježavanjima 7. aprila u Gračanici, Mahmut Đulić je zabilježio sjećanja na te dane. Njegov zapis smo odlučili podijeliti sa čitaocima “Gračaničkog glasnika”.

Imao sam tada sedam, sedam i po godina, ali dobro se sjećam tih dana.

Šestog aprila 1945. godine sa svojim ocem Hazimom išao sam na našu zemlju u Gajeve. Borbe su se vodile nadomak Gračanice. Sjećam se naleta aviona, koji su bacili bombe blizu mjesta na kojem smo bili. Bombe su srušile jednu košaru u blizini. Otac je tada kazao da odmah idemo kući. Dovukli smo drva i taman ih istovarali, kad se otvori kapija i udoše ustaše. Naredba ocu da upregne volove i pođe sa njima, da im vozi stvari prema Doboju. Rekoše – samo do Doboja, u putu će naći zamjenu, a on će se vratiti.

Moj otac, Hazim Đulić, nije nosio uniformu i nije bio vojnik. Ranije je bio u mjesnoj jedinici zelenog kadra, kao i svi drugi žitelji mahale koji nisu "dignuti" u neku drugu vojsku. Čuvao je ponekad stražu oko Gračanice. A imao je sedmočlanu porodicu koju je trebalo hraniti. Tog šestog aprila mobilisali su ga kao civila, sa zapregom, u komordžijsku službu, sa još nekoliko komšija. Neki od njih se kasnije vratiše kućama. Moj se otac nije vratio. Sutradan u Gračanicu su ušli partizani.

Godinama kasnije taj 7. april se u Gračnici slavio kao Dan oslobođenja. I danas ga slave. Šta je meni donijelo oslobođenje tog 7. aprila 1945. godine, nikad mi nije bilo jasno.

Otac se nije vratio. Nikada nismo saznali za njegovu sudbinu. Čuli smo tek da je došao do Doboja. Zamjene koja ih je tamo trebala čekati nije bilo. Neki od komšija su tada ostavili i volove i kola, pobjegoše kućama. On nije mogao ostaviti, od volova je živio i hranio porodicu. Nije se vratio ni on, ni kola ni volovi. Ostala je porodica bez hranioca. Ostavio je starog oca i mater, ženu i četvero djece.

Rat je odnio živote još dvadesetorice mojih komšija:

Đulić (Muje) Smajl, bio žandar na dužnosti u Prnjavoru – ubijen od partizana,

oružnik, iza njega ostala žena Zumra sa troje djece,

Grbić (Mehmeda) Avdo – bio u ropstvu u Njemačkoj (zarobljen kao vojnik stare Jugoslavije), vratio se kući, poslije se dobrovoljno predao partizanima. Nekoliko njih partizani su natjerali na njemački bunker (kao "živi štit"), gdje su izginuli. Iza njega ostala žena Ševka i troje djece.

Grbić (Bajre) Osman – poginuo, pogodio ga zalutali metak kad se vraćao kući s položaja, iza njega ostala žena i jedno dijete,

Grbić (Ibrahima) Muharem – poginuo u ratu,

Grbić (Gane) Nesib – poginuo,

Grbić (Gane) Adem – poginuo,

Grbešić (Hasana) Raif – poginuo, bio u zelenom kadru,

Hadžibegić (Muharema) Bego – poginuo,

Hadžibegić (Age) Ibrahim – ubijen od partizana, zarobili ga na Lendićima i ubili,

Šuša (Ibre) Naim – poginuo u ratu,

Šuša (Ibre) Zaim – partizani ga zarobili i ubili negdje kod Splita, poslije došao neki Dalmatinac, njegov drug iz domobrana, i donio fotografiju porodici, pričao da je gledao kako su ga odvojili i ubili,

Mandžić (Sulje) Hasan – odstupio,

Korić (Muharema) Sabit – poginuo,

Korić (Muharema) Hamid – poginuo,

Korić (Alije) Osman – poginuo,

Poturalić (Adema) Aljo – poginuo,

Vošanović Husejn – poginuo u eksploziji neaktivirane avionske bombe,

Terzić (Uzejra) Ševko – poginuo, bio možda u njemačkoj vojsci (sjećam se kada je jednom došao u njemačkoj uniformi),

Gopo (Osme) Husejn – poginuo,

Memić (Mustafe) Ibrahim – poginuo.

Uz njih i moj otac, Hazim (Mehe) Đulić, 35 godina star, primoran da kao civil ide u komoru.

*

Mnoge naše majke ostale su udovice. Skoro svaka od njih bila je bez ikakvih primanja i bez školske spreme. Rat je stao, ali

valjalo je živjeti i preživjeti, u Jugoslaviji, opustošenoj i zao-staloj, bez ičije pomoći.

Moja mati nikad nije zatva-rala kapiju, uvijek je očekivala da će joj njen Hazim doći.

Nas sedmero nejakih i sta-rih, mati, djed i nena, stariji brat i ja, mlađi brat i sestra. A treba nam hrana, odjeća, obuća, za nas djecu i školova-nje, knjige i sve ostalo.

Zemlje smo imali, ali va-ljalo je naći nekoga da sa vo-lovima uzore, platiti, a novca nije bilo. Valjalo je nejakim rukama, hašom, motikom i srpom, sve ručno obraditi. Koju godinu poslije rata uve-doše otkup, mora se proizvesti za državu i predati, a tebi što ostane. Niko te ne pita – kako. Ko je imao zemlju, odrede mu koliko čega mora predati. Džaba što nema ko, zemlja nije smjela biti neobrađena.

Živjelo se bez struje, kanalizacije, vode, odjeće, obuće i sapuna. Krpilo se je, snala-zilo za obuću, nosili su se i opanci. Sjećam se kada je Hazim Šabić, radio je na željeznici, donio jedan stari šinjel, da ga mati prekroji... Moglo se iskoristiti. Kad sam išao na školsku ekskurziju, obuću sam posudio.

Težak život, siromaštvo, bijeda. Ali naša nas je majka učila da budemo čestiti i da ži-vimo od rada. Nikome ništa ne ukradi i ne prevari, na to nas je stalno opominjala.

Radili smo od malih nogu. Valjalo je ra-diti i na njivi, i oko kuće. U nas iznad mahale, u majdanu u Griču, vadio je kamen Adem Šabović (obučen u bosansko odijelo, debele naočare). Stave se mine, pa se kamen razbija i tuče. Radili smo s njim, tukli kamen, redali – figurirali, a onda dođe poslovođa iz Kame-noloma, obračuna... Tako smo mogli barem sebi nešto zaraditi.

*

Uspomena iz rata: Paša Čehajić (kasnije ud. Čajić) sa djecom - s lijeva na desno: Zemka Čehajić (kasnije ud. Gazibegović), Mahmut Đulić, Osmo Grbić (u naručju), Emira Đulić (kasnije ud. Hadžikadunić) i Fadil Grbić. Fotografija je poslana preko Crvenog krsta u Njemačku, za Avdu Grbića koji se nalazio u zarobljeničkom logoru.

U tim godinama poslije rata jedna gos-poda je postala naša spasiteljica. Bila je to gospođa Žuška, kako smo je zvali, iz Zagreba. Saradnica joj je bila Ševka Bešlagić. Ona bi periodično dolazila u Gračanicu, donosila konce za keranje i zaduživala naše majke koja će šta da iskera, koje dimenzije i koju mustru. Žene su izrađivale kerane kragne, ukrase na haljinama, stolnjake, prekrivače. Gospođa Žuška je to otkupljivala i dalje plasirala ili koristila za izradu skupe odjeće. Ona je bila povezana s visokom klijentelom u Švicarskoj, Njemačkoj, drugim zemljama, pričalo se da radi za buržuje i govove.

Nekoliko ratnih hudovica iz moje ma-hale, kojima je rat uzeo muža – hranioca i staratelja, bez ikakvih primanja, od ovog su preživljavale. Što sebi proizvedu u bašči, motikom, hašom, srpom – to će i pojesti, ali valjalo je imati i novca. Nešto se moralo i kupiti u kuću, makar i najskromnije, a one nisu imale platu, penziju, doplatu ni pomoć. Zato su svaki slobodan trenutak vezle, plele, tkale čilime... Po dani u njivi i bašči, s hašom i motikom, a naveče uz svijeću i petrolejsku lampu, sitnom iglom i koncem uz ručni rad

Na fotografiji označen Zaim (Ibre) Šuša, kojeg su partizani ubili kod Splita.

što će donijeti koji dinar u kuću. Ponekad se okupe, kad sve urade i porade, sjedu da popiju kafu i popričaju. Sjedu, onda kažu, ha'jmo "keruše" (tako su se u šali zvali), valja iskerati sve što je naručeno. I uzmu da keraju, vezu, jer dolazi uskoro Žuška, donosi novac i novu narudžbu.

Naše samohrane majke su bile istinske heroine. Ostavši bez muževa, za čiju sudbinu mnoge nikad ništa ne saznadoše, nisu se predavale. Radile su, trudile se, ali i opismenjivale, obrazovale, pohađale i završavale tečajeve. Djecu su hranile, odijevale i obuvala, školovala i odgajale. Vodile su brigu da izvedu porodicu na selamet. Jedna od njih je i moja mati Ajša, kojoj dugujem neizmjernu zahvalnost.

*

U školu kada sam krenuo, tih godina, morao sam se "opredijeliti" – Srbin ili Hrvat. Nisam bio ni jedno ni drugo, nisam znao šta da

kažem. Mislio sam, ovdje kod nas je prije bila Država Hrvatska – i ja rekнем da sam Hrvat. Šta dijete da zna. Imao sam osjećaj poslije da me nastavnici poprijeko gledaju. "Šta je bio tvoj otac? Bio je ustaša", kaže mi nastavnik Branko Vajić. Najgore od svega mi je padalo što su mog oca smatrali neprijateljem, a pod prisilom je krenuo od kuće.

Vajić me je kasnije, u završnom razredu niže realne gimnazije, kako se to tada zvalo, oborio na popravni iz matematike. To je odredilo i moj dalji put. Na popravni ispit sam izašao, položio ga, ali... Umjesto daljeg školovanja, što sam ranije priželjkivao, upisao sam kolarsko-kovački zanat. Naveče se išlo u školu, a preko dana radiš kao šegrt. Zanimao sam učio u zadrugi, kod majstora Hakije Šakovića i Muje Kamarića. Radni vijek sam proveo u metalnoj industriji, od "Metalca" preko "Partizana" do "Feringa". Težak posao i težak rad. S Vajićem sam se kasnije često sretao, posebno kad su se radile Terme na Ozrenu. U šali sam mu govorio, da nije bilo tebe ja ne bih sad ovo radio, misleći – volim ipak ovo, nego sjediti u kancelariji. Ali eto, nadživjeh i mnoge moje drugove koji su završili visoke škole i radili bolje i fizički manje zahtjevnne poslove.

*

Borili su se naši djedovi i prije, ratovali su i služili vojsku, i za Tursko carstvo, i za Austro-Ugarsku, i za staru Jugoslaviju, i NDH, i za novu Jugoslaviju... Tako se i u Drugom svjetskom ratu opredijeliše ili nadoše na ovoj ili onoj strani. Morali su negdje biti. Ali mnoge niko nije ni pitao. Brojni stradaše, a da nigdje nisu ni bili. Iz mog komšiluka samo, više od dvadeset. Dva brata Korića, dvojica braće Šuša, mojih komšija preko puta...

I ponovo dođe rat, ovaj zadnji rat. Dao sam sina u vojsku, za odbranu, a i ja sam se uključio u namjensku proizvodnju... Pravili smo puno toga, od klanfi za zemunice do bacača za tromblonske mine, pa i pokretne krevete za ratnu bolnicu. Bio sam i povjerenik u svojoj mahali. Danas razmišljam, kakvi smo

mi nesretnici: uvijek neki ratovi na Bosnu, malo pa malo – novi rat. Uvijek smo ratovali, zaboravljali poraze i slavili pobjede. Ne znam baš treba li se slaviti. Dosta se ginulo za sve minule države, a uvijek smo na kraju, kad sve prođe, ispadali gubitnici. Kad sam pošao u školu, morao sam biti Srbin ili Hrvat. Ko te pita kako se ti osjećaš. Ovim zadnjim ratom bar sam dobio pravo da budem što jesam.

*

Prošlo je više od sedamdeset godina od kraja onoga rata i teških poslijeratnih godina. Umriješe djed i nena, umrije kasnije i mati, umriješe i dva brata. Danas mi je 84. godina života, već sam i pradjed, sa troje praućadi. Oni danas odrastaju u neuporedivo sretnijem vremenu nego što smo mi odrastali. Za njih ovo što pričam zvuči nestvarno kao neka bajka. Ali volio bih kad bi bar nešto znali o djetinjstvu i odrastanju moje generacije.

Danas je i keranje, gračaničko keranje kako ga zovemo, lijepa tradicija koja se nje-guje i s čime se ponosimo, ali malo ko zna da su keranje i vrijedne ruke naših majki nekada hranile i izdržavale čitave porodice.

Nadam se da će i ovih nekoliko redova koje sam zapisao ostati kao svjedočanstvo.

EDITOR'S NOTE A NOTE ON THE 7TH OF APRIL

Nearly a thousand citizens of Gračanica died during the Second World War, soldiers and civilians included. The graves of many of those are unknown. In the regime and socio-political system that was being built after the war, many of these victims and sufferers were forgotten and the remembrance silenced – especially those that lost their lives outside of the

context expressed by ideological categories, fallen fighters of the “People's Liberation Struggle” and “Victims of fascist terror”. Only recently, after more than 50 years the research efforts of the “Gračanički glasnik” and its associates shed light on the extent of these casualties and the names of most victims (951 people in total) who lost their lives on different sides and in different circumstances. Heeding a basic civilized regard, our magazine thus revived these people as well. However, writing about these victims of the war we only barely touched upon the fate of their families and relatives. Many of these never learned anything about the circumstances in which their loved ones suffered, especially those that “departed” and never came back. Their basic human right to remember and honor were denied, but they were also deprived of many other things in these cruel and gloomy post-war years. Many such families lived in very poor conditions, without any income and help, under constant pressure and attack of the regime which considered them a hostile element... Their drama would still need to be researched, described and illuminated, although most of them are not part of this world anymore, taking with them their unrepentant pain for the victims and never-extinguished hope that they might return one day. Nevertheless, we have the opportunity to publish such a testimony here. Mahmut Đulić from Gračanica lost his father, who was forcibly mobilized the day before the partisans entered Gračanica (7th April). Thus he left his house and hometown forever. That 7th of April marks the beginning of very hard times for the family of the missing Hazim Đulić. Mahmut Đulić wrote down his memories of that specific day, prompted by modern commemorations on the 7th of April. We decided to share his record with our readers.

Senada Mostarlić, elektrotehničar - 57 god.